

**FORSLAG OM FREDNING MED HJEMMEL I
KULTURMINNELOVEN § 15**

**KRIGSMINNER PÅ BJØRNELVA, DELER AV GNR. 75 BNR.
1, SALTDAL KOMMUNE**

Nordland
FYLKESKOMMUNE

FORSLAG OM FREDNING MED HJEMMEL I KULTURMINNELOVEN § 15

KRIGSMINNER PÅ BJØRNELVA, DELER AV GNR. 75 BNR. 1, SALTDAL KOMMUNE

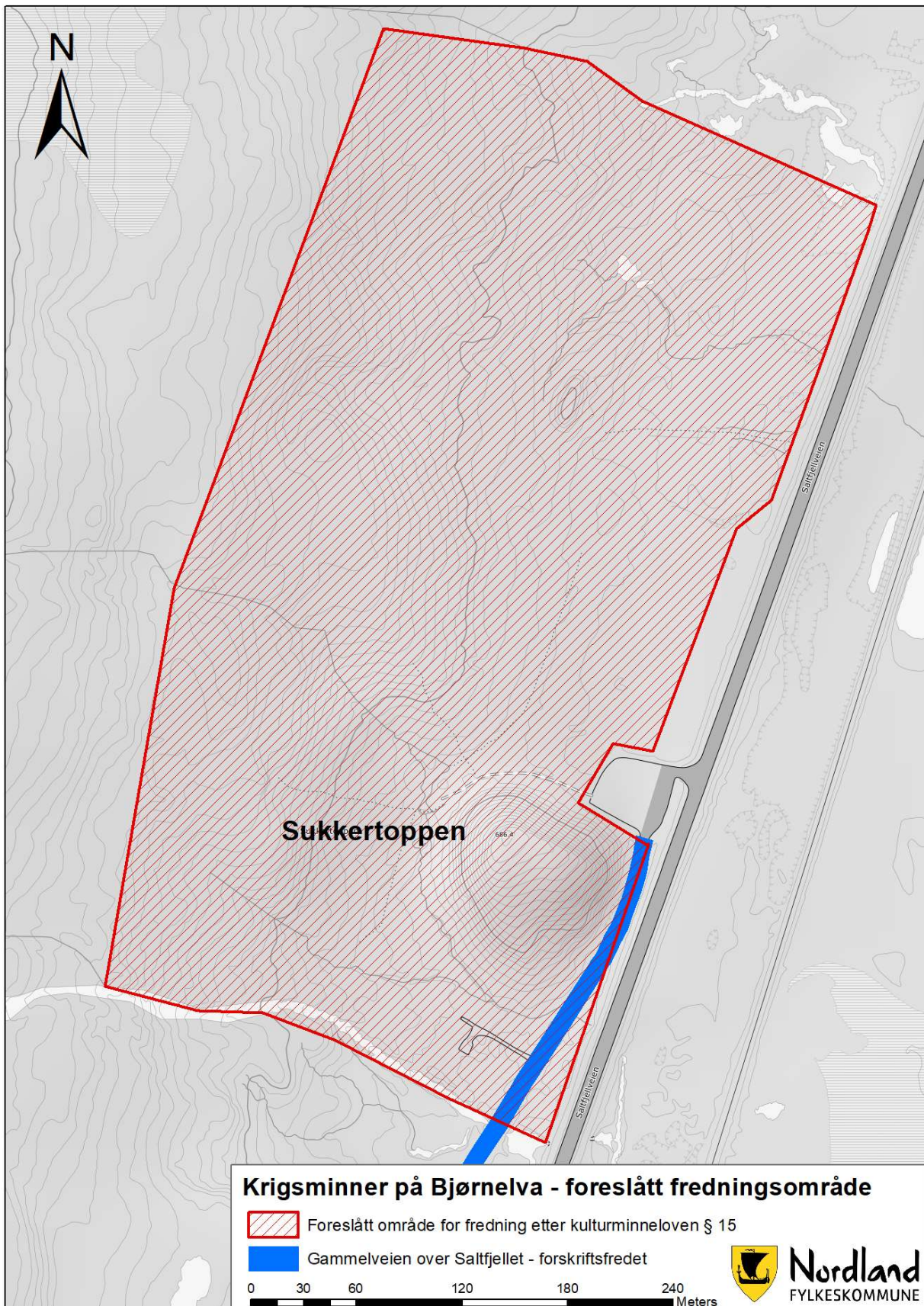
I medhold av lov om kulturminner av 9. juni 1978 nr. 50 (kml) § 15, jf. § 22 foreslår Nordland fylkeskommune å frede krigsminner på Bjørnelva ved Sukkertoppen, Saltfjellet, på deler av gnr. 75 bnr. 1 i Saltdal kommune.

Omfanget av fredningen

Fredningsforslaget etter kml. § 15 jf. § 4 første ledd bokstav a og j omfatter krigsminnene på stedet Bjørnelva, som ligger på deler av gnr. 75 bnr. 1 i Saltdal kommune. Fredningen omfatter alle fysiske spor fra perioden mai 1944 – juni 1945, spor etter ekshumeringen av gravene høsten 1945, NSBs bruk av den tyske OT-leiren fram til 1947, samt spor etter hendelsene som fant sted i 1950 i forkant av Operasjon Asphalt. Sporene omfatter:

- krigsfangeleir
- leir for Organisation Todt/NSB
- gravplass
- minnesmerker
- fundament for vaktårn
- potetkjeller
- løsfunn
- sirkulære groper

Forslag om fredning etter § 15 er avmerket på kartet på neste side.

Området som er foreslått fredet, er avgrenset som vist på kartet.

Formålet med fredningen

Formålet med fredningen er å sikre:

- Krigsfangeleiren på Bjørnelva med alle fysiske spor fra perioden mai 1944 til juni 1945 som et kulturhistorisk viktig eksempel på en fangeleir fra andre verdenskrig med tilhørende gravplass.
- Sporene etter ekshumeringen av gravene høsten 1945.
- Tuftene etter Organisation Todt-leiren på sørvestsiden av Sukkertoppen. Disse strukturene er også spor etter NSBs bruk av brakker o.l. etter den tyske okkupasjonen, og fredningen vil være med på å sikre denne delen av historien.
- Løse gjenstander som befinner seg innenfor fredningsområdet.
- At omgivelsene beholdes uendret slik at området kan oppleves som et minnested over fangene som oppholdt seg der og over de som fikk sin grav i dette terrenget.
- At minnesmerkene som ble sprengt av kaptein Arntzen ved Sentralkontoret for Krigsgraver i 1950 blir liggende som et symbol på den kalde krigen og Operasjon Asfalt.
- De enkelte løse og faste kulturminnenes innbyrdes sammenheng, og kulturhistoriske verdier knyttet til området som helhet.

Forslag til fredningsbestemmelser

Fredningsbestemmelsene er utformet i samsvar med fredningens formål og gjelder i tillegg til kulturminnelovens bestemmelser om vedtaksfredete kulturminner fra nyere tid.

Kulturminne og område fredet etter kulturminneloven § 15

1. Et hvert større eller mindre inngrep som kan komme direkte i konflikt med, endre eller skade faste eller løse kulturminner i fredningsområdet, er forbudt.
2. Større terrenginngrep som masseuttak, byggetiltak, etablering av strøm- og kraftledninger i fredningsområdet er ikke tillatt.
3. Innenfor fredningsområdet er det forbudt å flytte, endre, grave fram eller å ta med seg enhver gjenstand som kan stamme fra perioden 1944-1947 og 1950, herunder utstyr som fangene hadde, dødsbrikker, utstyr tilknyttet de tyske soldatene mv.
4. Det er ikke tillatt å bruke metallsøker innenfor fredningsområdet.

5. All ferdsel innenfor fredningsområdet må skje med forsiktighet slik at unødig skade på terreng eller skade på kulturminner unngås.
6. Nordland fylkeskommune kan forby ferdsel i deler av det fredete området, dersom ferdsel setter kulturminner i særlig fare.
7. Fredningen er ikke til hinder for:
  - Reindriftnæringas behov knyttet til ordinær reindriftsutøvelse. Dette inkluderer blant annet fortsatt bruk av veien som går vestover fra parkeringsplassen.
  - Statens Vegvesens ordinære drift og vedlikehold av E6 og parkeringsplassen ved Sukkertoppen.
  - Grunneiers behov for tilsyn og oppsyn, herunder tilsyn og oppsyn utført av Statens naturoppsyn (SNO).
  - Allmennhetens ordinære friluftsliv, herunder rekreasjon, jakt og fiske.
  - Nødvendige skjøtsels- og/eller formidlingstiltak som er initiert eller godkjent av Nordland fylkeskommune.
  - Utarbeidelsen av nytt minnesteid gjennom det norsk-russiske miljøvernprosjektet KULT2, men dette skal utarbeides i nært samråd med Nordland fylkeskommune som kulturmiljømyndighet.

Følger av fredningen

Lovhenvvisning

Når det gjelder behandlingen av fredete kulturminner, vises det til kulturminneloven §§ 15a, 16, 17 og 18, samt ovennevnte fredningsbestemmelser.

Arbeider som krever tillatelse etter plan- og bygningsloven, må i tillegg forelegges kommunale myndigheter. Det gjøres oppmerksom på at tillatelser etter kulturminneloven må foreligge før arbeider i tråd med plan- og bygningsloven kan settes i verk.

Dispensasjon

Fredningen medfører at det må søkes om tillatelse/dispensasjon til å sette i gang alle typer tiltak som går ut over vanlig vedlikehold, jf. kulturminneloven § 15a. Søknad om tillatelse skal sendes Nordland fylkeskommune som avgjør om tiltaket kan iverksettes, evt. på visse vilkår. Oppstår det tvil om hva som anses som vanlig vedlikehold, skal fylkeskommunen likeledes kontaktes.

Kort karakteristikk av kulturminnet

Området som foreslås fredet utgjør et høyfjellsområde på om lag 171 000 kvadratmeter (1,7 km²). Området ligger på ca. 680 m.o.h., med den svært karakteristiske Sukkertoppen liggende i områdets sørøstlige del. Terrenget er hovedsakelig flatt eller svakt hellende i retning vest-øst. Store deler av området er bevokst med vierkratt og lave fjellbjørker, samt lyng og mose. Området hvor gravplassen lå i fredningsområdets nordvestlige del, er hovedsakelig bevokst med lyng og mose.

Utsikt over fredningsområdet mot nord, tatt fra toppen av Sukkertoppen oktober 2020. Foto: Finn Rønnebu, Nordlandsmuseet.

Helt sør i fredningsområdet renner Bjørnelva i retning vest-øst, og det er denne elva som har gitt navn til fangeleiren.

Like utenfor fredningsområdet mot øst ligger sporene etter daværende Riksvei 50. Den delen av Riksvei 50 som går fra parkeringsplassen ved Sukkertoppen og sørover til like nord for Bolna, er fredet gjennom forskrift av Riksantikvaren, og står omtalt i *Nasjonal verneplan for veger, bruer og vegrelaterte kulturminner*. Like øst for denne ligger nåværende E6. Ca 90 meter øst for fredningsområdet ligger Nordlandsbanen.

Innenfor fredningsområdet finnes det rester etter både krigsfangeleir og leir for Organisation Todt, samt spor etter ulike typer av «infrastruktur» som fantes i de fleste leirområder - som potetkjeller, skytestillinger, fundament for vaktårn, samt en gravplass som var tilknyttet leirområdet. Sporene finnes i form av tufter, betongflater, grøfter, nedgravninger, fundamenter, barduneringspåler av tre, løsfunn, rester etter to sprengte minnesmerker og spor etter ekshumerte graver. Løsfunnene ligger spredt innenfor særlig tre deler av

fredningsområdet: I tilknytning til OT-leiren, i tilknytning til fangeleiren, samt noen få løsfunn øst for gravplassen. Løsfunnene omfatter blant annet mindre deler av betong – som har vært del av bygninger, pipeelementer og deler av sprengt minnesmerker. Det er også løsfunn av metall - som metallvaiere som kan ha vært brukt i forbindelse med bardunering av bygninger, mindre metallgjenstander som bøtter, oljefat, kar, fiskebollebokser og større mengder av uidentifiserbare metallbiter som fins i tilknytning til grøfter i utkanten av fangeleirområdet. Alt dette er spor etter fangeleirens levetid fra mai 1944-juni 1945, ekshumeringen av gravene høsten 1945, NSBs bruk av den tyske leiren fram til 1947 og sprengningen av minnesmerkene i oktober 1950.

Deler av fangeleirområdet har blitt høvlet ut for å unngå skavldannelser om vinteren, men spor etter tuftene synes fortsatt.

Dronefoto av fredningsområdet i juli 2021. Sukkertoppen til venstre i bildet. Bildet er tatt mot vest. Fotograf: Thomas Thalén, GEO Salten.

Fredningsområdet ligger i Saltfjellet reinbeitedistrikt, et helårs beitedistrikt for rein. I tillegg ligger deler av området innenfor Saltfjellet landskapsvernområde. Grensen for dette landskapsvernområdet er nettopp justert, med virkning fra 16.10.2020. Østlige del av det foreslåtte fredningsområdet ligger nå utenfor landskapsvernområdet. Inntil fredningsområdet ligger en stor parkeringsplass i tilknytning til E6. Parkeringsplassen ligger rett nord for Sukkertoppen. Ut fra denne går det en sti mot vest inn i fredningsområdet. Selve Sukkertoppen er også preget av stier, da mange mennesker klatrer opp på den.

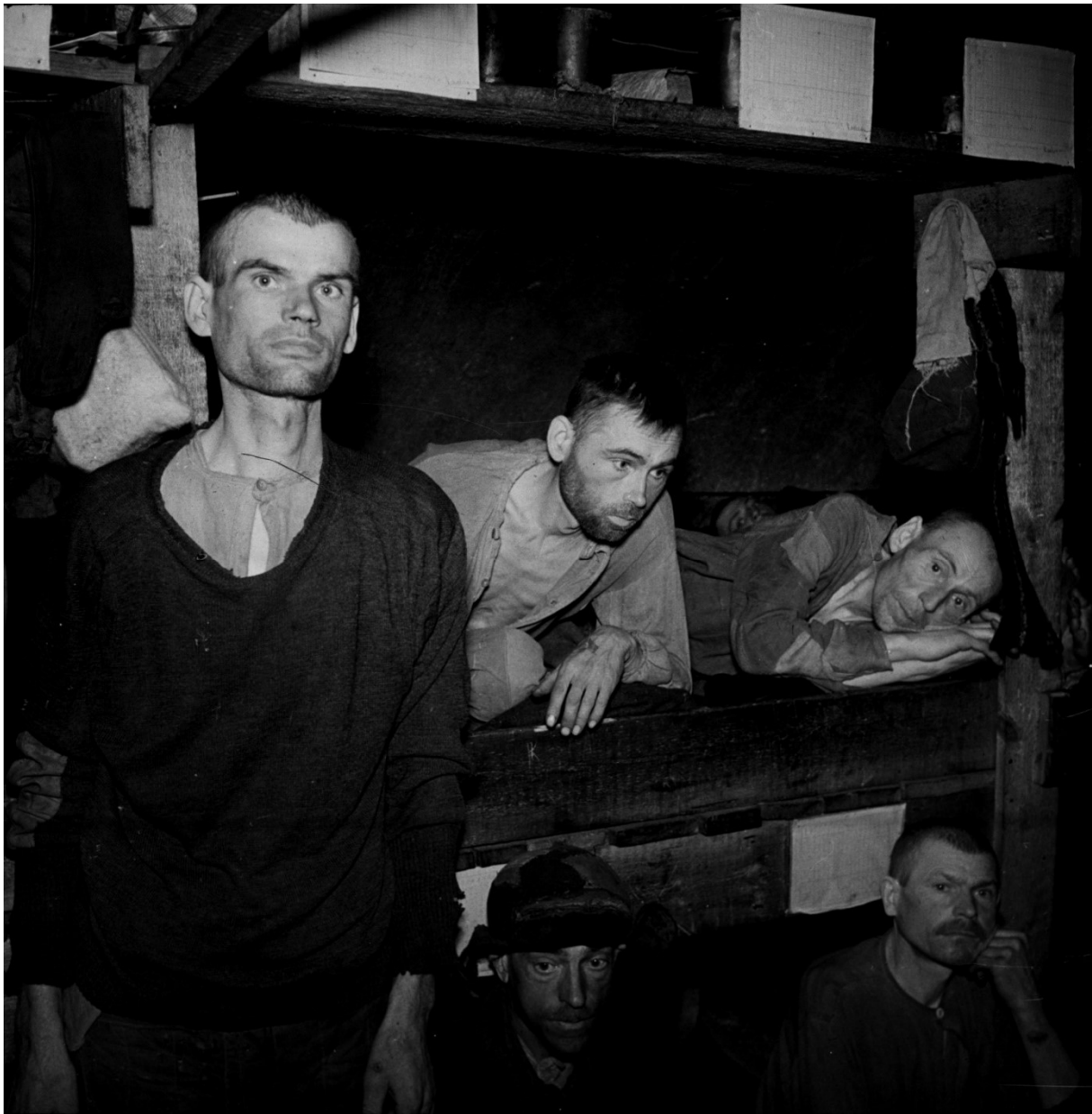
For nærmere beskrivelse av kulturminnet vises det til vedlagt dokumentasjon.

Vurdering av kulturminnet. Begrunnelse for fredningsvedtaket.

Nordland fylkeskommune har gjennom registreringsarbeidet av krigsfangeleirer, minnesmerker og gravplasser i 2016-2017 registrert mer enn 60 fangeleirer. Basert på den

kunnskapen registreringsarbeidet bidro til, vurderer fylkeskommunen kulturmiljøet på Bjørnelva til å være av nasjonal verdi.

Krigsminnene på Bjørnelva har en stor historisk verdi, som en forteller om okkupasjonsmaktas arbeid med å bygge ut infrastrukturen i Norge (Nordlandsbanen) og tyskernes bruk av slavearbeidskraft i den forbindelse. Med på å øke den historiske verdien til Bjørnelva er den unike dokumentasjonen som fins gjennom foto og film tatt under Kreybergs besøk til Bjørnelva-leiren 18. mai 1945. Fredningen vil også sikre fysiske spor tilknyttet NSB og deres indirekte bruk av krigsfanger.

Fanger fotografert under Leiv Kreybergs besøk i mai 1945. Foto: Gunnar Fougner, Leiv Kreybergs arkiv, Riksarkivet.

Bjørnelva fangeleir var også en av de verste fangeleirene i Norge for de sovjetiske krigsfangene hva gjelder dødelighet, når man ser til den forholdsvis korte tiden leiren var i drift og antallet fanger.

Krigsminnene på Bjørnelva vurderes til å være et helhetlig kulturmiljø tilknyttet andre verdenskrig. Her ser man også tydelig sammenhengen til hva fangene jobbet med ved at E6 og Nordlandsbanen går forbi i umiddelbar nærhet. Sporene ligger i dag som ruiner og tufter i et ellers urørt høyfjellslandskap (med unntak av E6 og Nordlandsbanen) og framkaller en sjelden høy opplevelsesverdi tilknyttet kulturmiljøet.

Foto som viser tyske soldater og fanger i arbeid på jernbanen noen kilometer nord for Bjørnelva. Foto: Ukjent tysk fotograf. Eier: Narviksenteret.

Området med synlige faste og løse krigsminner er også av internasjonal betydning. Byggingen av Nordlandsbanen og det som var Hitlers store ønske om en polarjernbane fram til Kirkenes, medførte et svært stort behov for krigsfanger som slavearbeidskraft. En fredning vil sikre en fysisk ivaretagelse av denne internasjonale krigshistorien.

De sprengte minnesmerkene, særlig det største, blir sett på som selve symbolet på Operasjon Asfalt. En fredning vil besørge at minnesmerket også forblir et slikt symbol for framtida, og at man får ivaretatt historikken til stedet som også er tilknyttet den kalde krigen.

Kulturmiljøet på Bjørnelva har stor opplevelsesverdi. Å sikre Bjørnelva som et krigsminne gir besøkende (etterkommere, turister og skoleelever) en sjelden mulighet til å kunne sette seg inn i de grusomme forholdene disse fangene levde under.

De senere årene har erkjennelsen av at dette er nasjonalt viktige kulturminner som må ivaretas for samtiden og framtidige generasjoner, økt. Når de siste tidsvitnene fra krigen snart er borte, utgjør de fysiske krigsminnene, sammen med historiske kilder, de viktigste kildene til kunnskap om disse brutale hendelsene fra andre verdenskrig i Norge.

I Riksantikvarens *Fredningsstrategi mot 2020* for kulturminneforvaltningen, er kulturminner knyttet til temaet forsvar - og krigshistorie høyt prioritert. Undertemaet *Andre verdenskrig; okkupasjonsmakt og motstandskamp (1940 - 1945)* er tillagt særlig prioritet.

En fredning må også ses i sammenheng med den forskriftsfreda veien Riksveg 50, objektnr. 121 i Statens vegvesens landsverneplan, Askeladden idnr. 128761. Den ble bygget som en sommervei, men under krigen ble den forsøkt holdt helårsåpen. Fangene fra Bjørnelva-leiren jobbet blant annet med snømåking av denne veien. I teksten til forskriftsfredningen står andre verdenskrig omtalt som en av verneverdiene til denne veien.

Økonomiske konsekvenser av fredning

Ut fra en samlet vurdering regner ikke Nordland fylkeskommune med at det vil innebære vesentlige økonomiske merkostnader for staten å gjennomføre fredning av krigsminner på Bjørnelva.

Eiendomsforhold og reguleringsmessig status

Området utgjør en del av gnr. 75, bnr. 1 i Saltdal kommune, og eies av Statskog. Området ligger delvis innenfor Saltfjellet landskapsvernområde.

Forholdet til naturmangfoldloven

Når kulturminneforvaltningen fatter vedtak, skal det samtidig gjøres en vurdering av om dette har innvirkning på naturmangfoldet. Dette følger av lov 19. juni 2009 nr. 100 om forvaltning av naturens mangfold (naturmangfoldloven). Lovens §§ 8 - 12 legges til grunn for vurderingen, jf. § 7.

Det er gjort søk i Artsdatabankens Artskart og Miljødirektoratets Naturbase (lesedato:08.12.20) for å framskaffe nødvendig kunnskap for beslutningsgrunnlaget. Søket gjaldt sårbare og truede arter. Resultatet av søket viser følgende:

- Det er registrert følgende sårbare eller truede arter i området som inngår i fredingen: Brushane, lappspurv, svartand, fiskemåke, lirype, blåstrupe, fjellrype, sandsvale og havelle.
- Det er ikke registrert viktige naturtyper i området som inngår i fredningen.

Nordland fylkeskommune vurderer at fredingen verken vil komme i konflikt med naturverdier eller påvirke naturmangfoldet i negativ retning.

Bakgrunn for fredningen

Nordland fylkeskommune har de siste årene hatt et særlig søkelys på arbeidet med krigsminner, og har initiert og er deltakende i flere prosjekter tilknyttet temaet. På bakgrunn av kunnskapen som har blitt ervervet gjennom dette arbeidet, har man innsett at kulturmiljøet på Bjørnelva har en særstilling hva gjelder kulturminneverdier, jamfør begrunnelsene som er oppgitt i tidligere avsnitt.

Nordland fylkeskommune ser også et behov for å klargjøre hva som er tillatt og ikke tillatt å gjøre innenfor dette kulturmiljøet. Det har for eksempel blitt observert spor etter graving innenfor gravplassen etter bruk av metalldetektor. Ved å sammenligne bilder kan man se at det har blitt foretatt flytting/fjerning av stein fra det største sprengte minnesmerket, og tap av løse kulturminner kan man observere ved å se på bilder som er tatt i den vestlige delen av fangeleiren.

Fredningen har også sin bakgrunn i Riksantikvarens fredningsstrategi fra 2015, som sier at kulturminner fra den andre verdenskrig er et prioritert tema. Kulturminnene i foreslått fredet område vil bidra til økt kunnskap om både de brutale hendelsene tilknyttet jernbaneutbyggingen i Nordland, samt om hendelsene i forkant av Operasjon Asfalt og starten på den kalde krigen.

Redegjørelse for saksgang

Forut for oppstart av fredningssaken har det vært dialog mellom Nordland fylkeskommune, grunneier Statskog, Saltdal kommune, Riksantikvaren og andre involverte parter.

30.11.2020 meldte Nordland fylkeskommune oppstart av fredningssak for krigsminner på Bjørnelva. Dette ble også kunngjort i Avisen Nordland, Saltenposten og Rana Blad. Etter melding om oppstart av fredning kom det inn tre merknader.

- Bane NOR gjorde i sin uttalelse av 22.12.2020 oppmerksom på at Jernbanesektorens handlingsprogram 2018-2029 forutsetter etablering av nytt kryssingsspor ved Sukkertoppen i løpet av planperioden og at de forutsetter at arbeidet med fredning ikke vil vanskeliggjøre etablering av framtidig kryssingsspor. Det har vært gjennomført samtale om saken med arealplanlegger hos Bane NOR i ettertid av høringsuttalelsen med nærmere beskrivelse av hva en fredning etter kulturminneloven innebærer.
- Statens Vegvesen ba i sin uttalelse av 17.12.2020 om at fredningsgrensa trekkes 10 - 15 meter fra eiendomsgrensa for E6. Dette for ikke å komme i konflikt med drift og vedlikehold av E6 og eventuell framtidig utbedring av veien. Det ble avholdt Teams-møte med saksbehandler hos Vegvesenet i januar 2021 med nærmere gjennomgang av fredningssaken, bakgrunn for avgrensning av fredningsområdet samt forslag til fredningsbestemmelser. I etterkant av møtet godtok Statens Vegvesen avgrensning av fredningsområdet slik det foreligger i dette fredningsforslaget.
- Sametinget har ingen spesielle merknader til oppstart av fredning i sin uttalelse av 17.12.2020, men forutsetter at det opprettes dialog med berørt reinbeitedistrikt slik at reindriftsinteressene kan ivaretas.

Kulturminneregistrering i fredningsområdet

Det ble gjennomført detaljregistrering innenfor fredningsområdet 06.-07. juli 2021. Det ble da foretatt innmåling av alle tufter, groper, løsfunn, minnesmerker, enkeltgraver og massegrav. Arbeidet ble gjennomført av Nordland fylkeskommune. Samtidig ble det foretatt

dronefotografering av hele fredningsområdet av GEO Salten. De registrerte kulturminnene presenteres i fredningssakens dokumentasjonsvedlegg.

Frist for innsending av høringsuttalelser

Fredningsforslaget sendes, i samsvar med kulturminneloven § 22 nr. 2, på høring til berørte parter. Samtidig blir det kunngjort i avisene Avisa Nordland, Saltenposten og Rana Bland og Norsk lysingsblad at fredningsforslaget er lagt ut til offentlig ettersyn på Nordland fylkeskommunes nettsider. Fredningsforslaget legges også ut på Saltdal kommunes nettsider, samt i papirversjon på rådhuset i Saltdal.

Det gis en frist på 8 uker fra kunngjøringsdagen til å komme med uttalelser.

Videre saksgang

Fredningsforslaget skal legges fram for kommunestyret i Saltdal før vedtak om fredning fattes, jf. kml § 22 nr. 3.

Så snart perioden med offentlig ettersyn er utløpt, vil derfor fylkeskommunen oversende saken med eventuelle innkomne merknader til Saltdal kommune. Vi ber om at den interne behandlingen i kommunen planlegges allerede nå slik at kommunestyrets uttalelse kan foreligge så snart som mulig etter at perioden med offentlig ettersyn er over. Kommunestyret i Saltdal har da frist på åtte uker for å komme med uttalelse.

Høringsuttalelsene og kommunestyrets behandling vil inngå i en ny vurdering av fredningsforslaget hos fylkeskommunen. På bakgrunn av dette utarbeides endelig forslag til fredningsvedtak. Dette blir lagt fram for Nordland fylkesting før fredningsforslaget oversendes til Riksantikvaren. Riksantikvaren er den instans som fatter vedtak om fredning med hjemmel i kulturminneloven § 15.